

Hrádze – pevné symboly Žitného ostrova ¹

(alebo pripomeňme si ničivú povodeň pred polstoročím údajmi i literárnym spracovaním)

Šenkár, Patrik

„Povodeň je ako mor
a potrebuje svojich pamätníkov,
svojich poznačených,
aby žili a varovali.“ (319)

Daždívá jar začala zvyšovať hladinu Dunaja a Váhu. Ochranné hrádze, nasiaknuté vodou, nedokázali odolať náporu rieky. Na základe hydrologického stavu bol začiatkom apríla 1965 na Dunaji vyhlásený stav bdelosti a v polovici mája toho roku stav ohrozenia.

12. júna 1965 Dunaj zaplavil komárňanský prístav, elektráreň a príľahlý ostrov, v Lodeniciach G. Steinera sa zastavila výroba. Napriek výdatnej pomoci obyvateľov pri stavaní hrádzí 14. júna 1965 nevydržal protipovodňový val pri obci Moča a riava zaliala takmer polovicu dediny. 15. júna 1965 sa pri obci Patince pretrhla slovenská časť dunajskej hrádze. Ešte v ten deň boli zatopené obce Patince, Iža, časť Chotína, Marcelová a Zelený Háj. O dva dni neskôr sa roztrhla hrádza u Čičova; v tej chvíli sa začalo valiť na Žitný ostrov každou sekundou vyše 1000 kubíkov vody.

Hladina Dunaja v Komárne prekonalala svoj rekord z roku 1954 o 47 centimetrov a kulminovala pri 801 centimetroch. Došlo k záplavám, ktoré si vyžiadali dočasnú evakuáciu z komárňanského a dunajskostredského okresu až 53 693 obyvateľov zo 46 obcí a 3 osád. Väčšinu z nich (asi 35 000) dopravili do bezpečia špeciálne evakuačné vlaky.

Záplavy zničili 3910 domov a ďalších 6180 poškodili, následkom čoho ostalo bez ubytovania 4300 domácností. Na územie Žitného ostrova vniklo spolu cez 1 miliardu kubíkov vody. V komárňanskom okrese bolo zaplavených 51 000 a v dunajskostredskom a novozámockom okrese ďalších 30 000 hektárov poľnohospodárskej úrodnej pôdy (a ďalších 114 000 podmyla). Pod vodou sa teda ocitla najúrodnejšia pôda republiky. Rovnalo sa priam zázraku, že pri tejto živelej pohrome bezprostredne nikto neprišiel o život.

¹ V centre pozornosti nášho príspevku je analýza románu slovenského spisovateľa Petra Andrušku (1943) s názvom Hrádze (Slovenský spisovateľ, 1979). Zdôrazňujeme však, že z neho používame „iba“ tie časti/prvky, ktoré sa tematicky týkajú ničivej povodne z roku 1965. V našom texte v zátvorke uvádzame konkrétnu stranu, na ktorej sa nachádza citovaný text v spomínanom literárnom diele. Všeobecné informácie, zaradené na začiatok tohto príspevku, sú z rôznych dostupných zdrojov (internet, tlač, pamätníci). Z dôvodu, že sú to „iba dokresľujúce“ informácie – vo forme akoby objektívnej, avšak azda až nepatrne rozšírenej noticky –, ich konkrétne pramene nepokladáme za nevyhnutné explicitne uviesť.

Bolo presunutých 35 759 kusov hovädzieho dobytku, 394 koní, 58 041 ošípaných, 8700 kusov oviec, 654 kôz, vyše 83 000 kusov hydiny a množstvo ďalších hospodárskych zvierat. Spálili 81 kusov hovädzieho dobytku, 10 koní, 755 ošípaných, 194 oviec, 64 691 kusov hydiny a veľa inej zveri. Vplyvom dlhotrvajúcich záplav prestalo vegetovať 36 900 rozličných ovocných stromov. Na veľkých plochách bola pôda devastovaná a pokrytá naplaveným pieskom a štrkom. S nespútaným živlom 126 dní nepretržite bojovalo 10 979 vojakov z celej vtedajšej ČSSR, 1 500 príslušníkov ministerstva vnútra a asi 48 000 civilných osôb. Bolo nasadených 5 700 nákladných áut, 400 autobusov, 200 traktorov, viac ako 100 buldozérov a veľké počty nakladačov, žeriavov, transportérov a ďalších ťažkých mechanizmov. Na záchranných prácach veľmi aktívne spolupracovali príslušníci požiarnej ochrany všetkých okresov Západoslovenského a niektorých okresov Juhomoravského kraja. Pomoc poskytla aj sovietska armáda so svojimi príslušníkmi a obojživelnými prepravnými prostriedkami a prišli na pomoc aj príslušníci Maďarskej ľudovej armády s obojživelnými prepravnými prostriedkami. Vďaka tomu sa podarilo pred zátopou uchrániť Komárno, Hurbanovo aj Čalovo (dnešný Veľký Meder). Čerstvo navrhnené hrádze však okolo Kolárova nedokázali vzdorovať vode, takže zatopená bola skoro celá (vtedy ešte) obec.

V okrese Komárno a Dunajská Streda bola prerušená doprava. Voda zničila 250 kilometrov ciest a 70 kilometrov železničných tratí. Zaplavila aj trate v úsekoch Komárno – Čalovo a Komárno – Hurbanovo. Trať z Komárna do Kolárova zmizla pod vodou úplne celá; namiesto vlakov premávali člny.

Pri likvidácii škôd pomáhalo celé Československo. V mestách a dedinách sa rozbehla zbierka na pomoc postihnutým. Každý pridelili spravidla dva okresy – jeden slovenský a jeden český –, ktoré mali pomáhať pri odstraňovaní následkov povodne.

Komárno, obklúčené až štvormetrovým „morom“, sa premenilo na ostrov a zároveň na svojráznu pevnosť pre záchranu ľudí. Z miestnej stanice vyrážali evakuačné vlaky jediným možným smerom: do maďarského Komáromu. Cez maďarské územie potom vlaky pokračovali cez Győr a Rajku späť na slovenské územie – do Bratislavy. Opačným smerom zas prúdili zásobovacie vlaky. Železničná spojnica z Komárna do Komáromu, o ktorú ľudia zvädzali ťažký boj s vodným živlom, mala v tých ťažkých chvíľach cenu zlata. Ak by zlyhala aj tá, na spojenie s okolitým svetom by zostali jedine vrtuľníky. Aj tie však pracovali takmer nepretržite a výrazne pomohli zvládnuť komplikovanú situáciu. Ťažká technika pri záchrannárskych prácach najazdila 1,38 milióna kilometrov; zasahujúce vzdušné sily nalietali 653 hodín.

Škody sa vyšplhali na 18 miliárd Kčs.

Na južné Slovensko začali postupne prúdiť celé vlaky stavebného materiálu s cieľom pripraviť pre každú postihnutú rodinu aspoň jednu miestnosť. 5 000 školopovinných detí začalo školský rok v rekreačných strediskách po celom štáte, kde zadarmo dostali plné zaopatrenie. Rodičia a dospelí sa mohli venovať obnove bydlísk.

Protipovodňový zásah sa oficiálne skončil až 5. júla 1965. Za krátke dva roky sa život na juhu krajiny dostal do normálnych koľají. Ľudia vo vynovených mestách a dedinách však dodnes nezabudli na tých, ktorí tento kraj doslova vzkrie-

sili po najväčšej pohrome 20. storočia. Vo viacerých mestách a dedinách na to aj dnes pripomínajú pamätné tabule či pomníky. Aj po polstoročí sa nám teda prihodí pokloniť pred statočnosťou ľudí, ktorí prinavrátili tomuto kraju život.

Román *Hrádze* sa skladá z dvoch veľkých častí (Priatelia, Povodeň). Prvá je vlastne prepracovaným variantom autorovej prozaickej prvotiny s názvom *Evanjelium podľa človeka* (1971). Text poukazuje na spleť ľudských vzťahov a charakterov, na hľadanie vlastnej cesty i tváre mladého človeka súčasnosti. Fabula tejto prózy je celkom skromná, upriamujúca pozornosť najmä na psychické (vnútorné) videnie sveta. Životný príbeh vzájomne blízkych mladých ľudí je formovaný aj prostredím južného Slovenska. Tento chronotop sa v texte konkrétne odvíja v pozadí určitej determinovanosti. Dobová kritika (Stanislav Šmatlák, *Tvorba*, 31/1972) kladne privítala túto knihu t. č. začínajúceho prozaiika, u koho platila „... *reálna dimenzia skutočného času a skutočného priestoru... pri nepatetickom rozprávaní o všedných dňoch mladých ľudí, ohmatávajúcich svoje miesto v živote a hľadajúcich poznanie seba samých.*“

Hlavní hrdinovia vyrastajú pri rieke, ktorého silný „... *dravý prúd obmýval mohutné betónové piliere...*“ (9) Tie vytvárajú akési strážne veže, teda hrádze, ktoré sú symbolmi ľudskej vzdorovitosti voči prírode. Aj tento román rozpráva o osobných a citových vzťahoch mladých, o ich socializácii v pozadí nezištných a obetavých konaní v prospech ľudskej mikrospoločnosti. Signifikantným znakom toho je podanie ich pomocnej ruky práve vo chvíľach prírodnej katastrofy. Postavia sa tak proti ničivému živlu a ostanú nepokorení v dočasne pokorenom kraji. Dobová literárna kritika toto dielo hodnotila v celku pozitívne, samozrejme, s určitými výhradami. Kladne však vyzdvihla fakt, že Andruška rozšíril diaľozón pohľadov na teritórium južného Slovenska; tematicky čerpal z neľahkých peripetií zo Žitného ostrova v krízovom povodňovom roku 1965, kedy sa hrádze na Dunaji pretrhli. Poukazuje na odovzdanosť, ale aj zúfalstvo či nádej týchto ľudí, ale aj na národnostnú spolupatričnosť vo chvíľach veľkej tragédie. Je to práve územie južného Slovenska, kde otázka spolunažívania Slovákov a Maďarov sa odpradáva niesla v určitých nezhodách. Dôležité je však, aby sa vždy našlo porozumenie, aby „... *porovnávali Štúra a Kossutha, Janka Kráľa a Petőfiho, rakúsku, slovenskú a maďarskú revolúciu z rokov meruôsmych...*“ (26) Toto v zásade bilingválne okolie postupne vytváralo – už spomínanú – mikrospoločnosť ľudí (komicky sa to odzrkadľuje napríklad v tom, že každý doma a na ulici klebetí vo svojej materčine) a podopieralo fakt, že: „Čím menšie spoločenstvo ľudí, tým prísnejšie zásady spolunažívania.“ (38) Každodenným javom boli ozveny rovní v podobe slovenských i maďarských ľudových piesní (tzv. *hallgató*); v krčme sa debatilo najmä po maďarsky (pri spievaní maďarských pesničiek, pri pohári vína či barackovice, varilo sa tzv. *halászlé*). Skoro každý človek v tomto okolí mal svoju (i keď chudobnú) domácu knižnicu s niektorými románmi Jókaiho milé poviedky v slovenčine, preklady Attilu Józsefa či texty Tajovského a Jesenského. Ľudia teda žili vo svornosti, obklopení typickou prírodou južného koloritu, v ktorom dominuje hustý pás dubov, agátov a brestov s rozsiahlymi lúkami a poliami.

Akýmsi centrálnym bodom tejto prírodnej scenérie je rieka s ligotajúcou sa hladinou. Tá bola niekedy ešte priehľadná a čistá, no v poslednom období často niesla so sebou závaný rybacieho pachu s chemikáliami a inými nečistotami. Napriek tomu každý človek, najmä dedičan, explicitne spätý s ňou, ju mal rád, lebo „... *odolávala, vzdorovala, uchovávala v sebe život a štedro rozdávala vlahu svojmu okoliu...*“ (33)

Nekonečné obilia s dlhými bírešskými barakmi či stavbami na spôsob roľníckych chalúp sa postupne kontaminujú priemyselnými závodmi (napríklad na výrobu umelých hnojív). Autor teda opisuje priemyselňovanie tohto nížinatého kraja pri brehoch rieky (fabriky, nemocnice). Zdôrazňuje pritom potrebu ľudskej práce, ale konfrontuje aj adekvátny vývoj. Nastoluje filozofickú otázku dôslednosti bezproblémového života a falošnú hodnotu nečinnosti človeka. Koniec koncov vyúsťuje k tomu, že človek (podobne ako rieka) musí byť dynamický, tvoriaci a spolupracujúci najmä s prírodou, veď: „Človek je pomimutelný, stráca sa v nekonečne ako slová, ktoré vyslovuje, príroda je večná. *Prírodou sa život začal a prírodou sa aj skončí. Prečo sa vzpierať tomuto zákonu?*“ (98–99)

Zdanlivo jednotvárna rovinatá krajina ako dlaň: obilné polia, tabak, kukurica, stohy slamy a hadité poľné cesty s čiernou prašnou zemou sú obrazom i skutočnosťou žirnej pôdy okolia. Úrodná zem pod hrádzami je vlastne miestom zrodu, ktorý „... *je vždy viac ako zánik. Zrod dáva nádej. Zánik je temná istota.*“ (107)

Postupne sa v pozadí (už spomínaných) ľudských osudov vbára do života ľudí na Žitnom ostrove obrovský tok vody, veď na Dunaji „... *v dôsledku častých a výdatných dažďov stúpa spodná voda, terén je rozmoknutý. Sú problémy s odvodňovaním a s nasadzovaním mechanizmov pri výkopoch.*“ (125) Autor teda dynamicky opisuje stúpanie vodnej hladiny v koryte rieky aj v medzihrádzovom priestore. Poukazuje na nebezpečenstvo spodnej vody, ale aj na využiteľnosť traktorov a poľnohospodárskych strojov pri povodni. Tá sa postupne objavuje a prináša so sebou kalné vody nekonečne hučiacej rieky. Ľudia sa proti tomuto živlu však vzpriamili, „... *ukladali na hrádzi vrecia s pieskom a viazanice raždia... Každú noc sa na hrádzi pohybovali ostrážité hliadky...*“ (144) Popri tom vlhký, močaristý pôdny podklad udržoval vlahu. Vážnosť situácie podopieralo ustanovenie povodňovej komisie s presným harmonogramom činnosti a prichádzajúce nebezpečenstvo podmytia ochranného valu. Tento zákerný, hlinitožltý vodný prúd niesol so sebou „... *stuchlinou páchnúce obilné snopy, klasy napúčajúce v mútnej vode...*“ (163) Voda je preto dar i trest, ale tomuto kraju viac pristanú slnečné lúče. Aj preto iba húževnatou spoločnou prácou mladších i starších bolo možné tento kraj opäť zúrodniť.

Veľa ľudí na južnom Slovensku rozumie vode a ctí si jej zákony. V pozadí toho po výdatnej povodni aj televízne štáby podávali takmer umelecké zábery a správy o tejto prírodnej katastrofe zo zaplavených oblastí pre celú republiku. Pretrhnutie hrádzí na Dunaji spôsobilo priam apokalyptickú víziu z vody s vynárajúcimi sa stromami z nej. V južných okresoch „... *zaplavené alebo podmoknuté plochy poľnohospodárskych kultúr možno rátať na tisíce hektárov.*“ (195) V tých dňoch bolo potrebné operatívne zabezpečiť úlohy. Jednou z nich bola aj účinná pomoc pri upevňovaní ochranných hrádzí, zachraňovanie všetkého majetku a vytvorenie predpokladov dobrej úrody a úspešného zberu. Civilné oby-

vateľstvo i vojenské jednotky vynakladali preto maximálne úsilie: dobrovoľné brigády urýchlene zbierali obilie, evakuovali dobytok, presúvali nákladné autá a autobusy. Autor teda opäť dynamicky opisuje záchranu i záchrancov Žitného ostrova, ale aj postupné prijatie evakuantov zo zaplavených oblastí. Pri tejto udalosti celá krajina poskytla pomoc ohrozeným južným okresom: ľudia pripravili priestory pre evakuantov – nediskutovali, ale konali svoju občiansku a ľudskú povinnosť. Samozrejme, pri tejto udalosti boli identifikované aj vylakané ľudské tváre, ženy a starci s batôžkami pri ich neľahkej ceste. Samozrejme, „... *títo ľudia nevedia o svojej nádeji. V týchto chvíľach nie. Vidia len tmu pred sebou, vzdialené neisté ráno, ktoré na nich čaká v neznámom cudzom meste. O koľko šťastnejší sa budú vracat' domov, aj keď budú vedieť, že ich nečakajú steny izieb a kuchýň, ale hromady tehál, omietky, zničené zariadenie a usychajúce bahno. Ešte šťastie, že sú spomienky.*“ (232) Evakuanti sa postupne udomáčkňovali v mestečku, teda privykali si, ale, prirodzene, mysleli na návrat domov. Väčšina z nich bola v ubytovni pre evakuantov, najčastejšie však v školských triedach. Popri ľuďoch pomáhal evakuantom aj Červený kríž. Bolo to obdobie, keď rieka určovala ráz krajiny, avšak ľudia svojimi hliadkami dávali pozor a hlásili každé nebezpečenstvo.

Tieto správy sa rozširovali aj denníkmi, ktoré často písali o evakuácii – najprv sa ukončila evakuácia žien a detí (uvádzal sa presný stav výšky hladiny rieky, využívali sa zvučné frázy tituliek). Postupne teda v celej krajine „... *pribudlo nielen vlhkosti, ale aj súz, obáv, náreku... i nádeje, lebo tí tam dolu veria.*“ (209) Autor teda napriek tomu, že voda narobila obrovské škody a starosti, poukazuje aj na to, že je potrebné veriť, dúfať, ale aj konať pre lepší zajtrajšok. V geste iných okresov bol aj prejav akejsi nemej úcty a spolusúčinnosti. Je teda dôležité uvedomiť si, že každodenný život „... *sa týmito dňami nekončí. Tieto dni končia iba jeden spôsob života.*“ (211) Obávané chvíle prírodnej katastrofy bolo potrebné postupne symbolicky zahatať (ako prietrže na Dunaji) a zabrániť, aby sa voda opäť vyliala z riečneho koryta. Obraz sypajúcich sa kameňov do dunajských vôd však podopieral hrôzostrašný pohľad na umierajúcu krajinu. Tá sa neubránila ani vďaka v minulosti zvyšovaným a zosilňovaným hrádzam. Ani tie si však nepamätali poslednú veľkú dunajskú povodeň z roku 1896. Teraz, po sedemdesiatich rokoch, sa opäť objavili občas až dvojmetrové vlny pri sútoku Malého Dunaja a Váhu, ktorým ľudia mohli oponovať len vyvýšením hrádze a nahíňaním zeme buldozermi. Obyvatelia pritom boli vyzívaní miestnym rozhlasom, aby sa riadili podľa pokynov poriadkových hliadok.

Enormný boj proti povodni podopiera aj fakt, že ľudia pri sútoku Váhu a Dunaja uložili okolo stotisíc vriec, resp. dvaapolmetrovú vodu obrancovia Čalova obohnali dlhými pieskovými hrádzami. Autor však prízvukuje Achillovu pätu hrádzí, teda podklad, na ktorom stoja. Po ich podmytí voda môže spáchať ešte väčšie škody. Obrovské lány poľí, pustatín a sadov by sa ešte viac mohli dostať do nebezpečenstva kalnej vody s prívalom pri bahnistých vyvýšeninách. To sa však, našťastie, nestalo.

Neskôr sa aj vďaka zoznamu povodňových komisií dopĺňali a menili údaje o počtoch a pobyte evakovaných. Boli to najmä poroztrácané rodiny. Postupne však prichádzalo akési uspokojenie, nakoľko voda už nestúpala, ale „... *ustálila sa v uliciach, medzi domami a v domoch, obmývala kmene stromov...*“ (271) Vnikla

teda do domov, pričom všade podvihla a prevracala nábytok. Húževnatosť ľudí sa ukázala aj pri tom, že celé dni a noci ostávali na hrádzi v stanoch a v nádeji očakávali každé nové ráno. Autor však s vysokou empatiou opisuje postupné (avšak dočasné) umieranie krajiny a hynutie stromov, zvierat i ľudských nádejí. Aj preto každodennou situáciou bolo vyhlbenie jamy, znášanie uhynutých zvierat (najmä zajacov, poľného vtáctva a domácich zvierat) a ich spaľovanie naftou. Tým sa vlastne do určitej miery predišlo epidémiám. Samozrejme, rozširovali sa aj nezmyselné klebety medzi evakuantmi (napríklad o dyzentérii). Až nepochopiteľná je pritom ľudská bezočivosť, veď občas sa vyskytli aj krádeže v nestrážených, vodou zaliatych domoch. Evakuanti však boli vždy informovaní, avšak, kým voda neodpadla, akýkoľvek ich návrat bol nemysliteľný. Nemohli teda opäť vytvárať životaschopné prostredie, veď „... kraj je mŕtvy, aj divá zver hynie v tejto ničotnej krajine vody, smradu, v tomto kotle komárov a zdochlín.“ (289) Postupne však začali pracovať technické skupiny, hygienici a asanačné čaty, ktoré symbolicky niesli v sebe a aj pred sebou nádej nových čias. Postupne zistili, že veľa domov musia zbúrať a pitnú vodu dočasne voziť cisternami na tieto miesta. Ľudská potreba a snaha však postupne postavila mohutné betónové piliere nových hrádzí. Bola to úmorná práca nekonečných dní a nocí. Mala však zmysel i svoje výhonky v podobe navrátených batôžtekov majetku, ktoré ľudia stačili ochrániť pred vodou a vlnobitím. Postupne teda prichádzali a „... mysleli na miesto, kde hrádza veľkej rieky praskla ako vred. To miesto rozhodlo aj o ich živote. Alebo aspoň ho ovplyvnilo.“ (341) I napriek tomu, že voda vymyla veľa ľudí z ich domovov ako syle a pocítili pach povodne ako mor – bola to práve rieka, ktorá si priam žiadala úctivú pokoru a postupne omilostila ľudí Žitného ostrova. Postupne sa život dostal do riadnych koľají, symbolicky povedané do hrádzí, avšak: „Zem, tá sa nezmení, ba aj voda sa na čas upokojí za jarmom hrádzí, ale človek už nebude taký, ako bol.“ (246)

Napriek tomu, my, ľudia, nikdy nemôžeme zabúdať. Musíme pripomenúť udalosti, ktoré sa stali na našom okolí a poukázať na hodnoty literárnych diel, ktoré sa tak či onak s takouto tematikou zaoberajú. Príkladom toho je aj spomínaný román Petra Andrušku.